

نقش رژیم صهیونیستی در تنش‌های ایران-آذربایجان و بایسته‌های رویکرد دفاعی ایران

محسن شفیعی سیف‌آبادی^۱

چکیده

سؤال اصلی در این پژوهش عبارت است از اینکه رژیم صهیونیستی در تنش‌های اخیر ایران-آذربایجان چه نقشی دارد و بایسته‌های رویکرد دفاعی ایران در شرایط فعلی چیست؟ (مسئله) تحقیق حاضر بر مبنای روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد آزمون نظریه «اتحاد پیرامون» با مورد «نفوذ رژیم صهیونیستی در آذربایجان» نگارش یافته است. (روش) نتایج حاصل از تحقیق حکایت از آن دارد که اسرائیل در چهار حوزه اقتصادی-تجاری، اطلاعاتی-امنیتی، نظامی و سیاست خارجی نفوذ گسترده‌ای در دولت و کشور آذربایجان پیدا نموده است. این رژیم توانسته ضمن جلب اعتماد دولت آذربایجان، از یک‌سو جمهوری آذربایجان را در انتخاب رفتار پرخطر در قبال دولت ایران تحریک نموده و از سوی دیگر خود را در آستانه اشراف اطلاعاتی در مرزهای شمالی ایران قرار دهد. به نظر می‌رسد در این شرایط مهم‌ترین بایسته‌ها و اولویت‌های رویکرد دفاعی ایران عبارتند از: ۱- خودداری از انفعال و رای‌زنی با روسیه؛ ۲- تغییر سیاست خارجی با ترکیه؛ ۳- افزایش قدرت نرم و رسانه‌ای ایران؛ ۴- توازن در حضور فعالانه ایران در آسیای میانه و خاورمیانه؛ ۵- ایجاد روابط منطقی با ارمنستان؛ ۶- ارسال شفاف سیگنال قدرت نظامی؛ ۷- افزایش تعاملات بین‌المللی. (یافته‌ها)

کیدواژه‌ها: ایران، آذربایجان، رویکرد دفاعی، رژیم صهیونیستی، دکترین پیرامون

DOR: 20.1001.1.23225645.1403.13.1.3.4

دوره ۱۳، شماره ۱،
پیاپی ۳۱ بهار ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۳/۰۱
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۳/۳۰
صص: ۵۷-۸۰

شاپا: ۵۶۴۵-۲۳۲۲

رتبه علمی

ب

پژوهشی فصلت گواهی در
JOURNALS.MSRT.IR

۱. عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه اردکان، اردکان، یزد، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

قلمرو کنونی جمهوری آذربایجان تقریباً در تمام طول تاریخ خود بخشی از امپراتوری‌های مختلف پارسی و به طور کلی قفقاز جنوبی هزاران سال تحت تأثیر فرهنگ ایرانی بوده است. به‌ویژه در دوران سلطنت سلسله‌هایی مانند ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی، قراقویونلو، آق قویونلو، صفویان، افشاریان، زندها و قاجارها موقعیت ژئوپلیتیکی کنونی آذربایجان جزئی از خاک ایران محسوب می‌شده است. در طول قرن نوزدهم، به دنبال اشغال قفقاز توسط نیروهای روسی در طول جنگ‌های روسیه و ایران در سال‌های (۱۸۱۳-۱۸۸۴) و (۱۸۲۶-۱۸۲۸)، دولت ایران زمان قاجار، مجبور به واگذاری آذربایجان کنونی در کنار گرجستان، داغستان و ارمنستان به روسیه تحت شرایط معاهدات گلستان و ترکمنچای شد. (Swietochowski, 1995: 69) با اعلام استقلال آذربایجان، در سال ۱۹۹۱، ایران بلافاصله استقلال آذربایجان را به رسمیت شناخت و روابط دیپلماتیک بین دو کشور در سال ۱۹۹۲ برقرار شد. آنچه بدون هیچ تردیدی قابل اثبات است، این است که ایران و آذربایجان تا حد زیادی از یک تاریخ، دین، قومیت و فرهنگ مشترک برخوردارند. (Cornell, 2005: 3) زیرا در ناحیه شمال رود ارس، قلمرو جمهوری آذربایجان معاصر تا زمانی که توسط روسیه اشغال شد، قلمرو ایران بود. (Batalden, 1997: 98)

تا پیش از سال ۲۰۲۱ تنش‌های چندانی که منجر به انجام مانور عظیم نظامی از سوی دو کشور بخصوص ایران گردد وجود نداشت. با این وصف این سؤال مطرح می‌شود که چرا ایران در نهم مهرماه ۱۴۰۰ صلاح را در این می‌بیند که یک رزمایش کامل نظامی با عنوان معنادار «فاتحان خبیر» که حکایت‌گر تقابل امام علی (ع) با یهودیان در غزوه خبیر است؛ در نزدیکی مرزهای خود و آذربایجان برپا کند؟ رئیس‌جمهور آذربایجان، در اعتراض به این تحرک نظامی ضمن اظهار «شگفت زدگی» از طرح‌ریزی و انجام این رزمایش پرسید: «چرا اکنون و چرا در مرز ما؟» (Esfandiari, 2021: 1) اساساً چه تحولی موجب شد تا ایران این رزمایش بزرگ را برگزار کند و بار این تنش را به جان بخورد؟ اهمیت این موضوع زمانی بیشتر آشکار می‌شود که دانسته شود این نخستین بار از زمان فروپاشی شوروی و استقلال آذربایجان در ۳۰ سال اخیر است که ایران به قدرت‌نمایی در این بخش از مرزها اقدام می‌کند. به نظر می‌رسد پاسخ درست را باید از زبان فرماندهان نظامی دریافت کرد. چنانکه امیر سرتیپ کیومرث حیدری، فرمانده نیروی زمینی ارتش ایران، در آغاز رزمایش در روز ۹ مهر، رزمایش را به مناسباتی که از نظر ایران میان آذربایجان و رژیم اسرائیل وجود دارد، مرتبط دانست. او در این زمینه صراحتاً می‌گوید «از زمان باز شدن پای رژیم صهیونیستی (به آذربایجان)، حساسیت ایران نسبت به این بخش از مرزها افزایش یافته و تحرکات آنها کاملاً زیر رصد ایران است». (حیدری، ۱۴۰۰: ۱) حسین امیرعبداللہیان، وزیر خارجه جدید ایران نیز در دیدار با سفیر جدیدی که جمهوری آذربایجان

اخیراً به ایران اعزام کرده، صراحتاً اظهار داشت «ایران حضور و تحرکات علیه امنیت ملی خود را از سوی رژیم صهیونیستی در کنار مرزها تحمل نکرده و هر اقدام لازم را در تقابل با آن انجام خواهد داد». (امیرعبداللهیان، ۱۴۰۰: ۲) امام جمعه اردبیل سید حسن عاملی نیز روز ۳۰ شهریور ۱۴۰۰ نیز در گفت‌وگو با خبرگزاری فارس بیان داشت «اسرائیل به آذربایجان آمده کرده تا علیه ایران توطئه کند» (عاملی، ۱۴۰۰: ۱). در همین راستا سوالی که مطرح می‌شود عبارت است از اینکه «اسرائیل چه نقشی در تنش‌های اخیر ایران و آذربایجان دارد و اولویت‌های رویکرد دفاعی ایران در شرایط فعلی چیست؟»

۱- پیشینه تحقیق

موضوع تنش‌های اخیر جمهوری آذربایجان و ایران تاکنون گرچه در خبرگزاری‌ها و سایت‌های داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفته است؛ اما به خاطر جدید بودن آن تا این زمان به صورت مقالات و پژوهش‌های منسجم و روشمند، کمتر مورد توجه و مذاقه جدی قرار گرفته است. با این وجود برخی از آثاری که در گذشته نگارش یافته و به لحاظ موضوعی با این پژوهش تا حدودی قرابت دارد عبارتند از:

۱. معصومه رادگودرزی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «روابط استراتژیک اسرائیل و آذربایجان: بنیادها و الزامات»، معتقد است که عوامل اقتصادی و تکنولوژیک به صورت چشمگیری در پیشبرد روابط میان دو رژیم مؤثر بوده است. به همین دلیل، در مقاله حاضر توجه خاصی به نقش آذربایجان به عنوان یک تولیدکننده عمده نوظهور انرژی و همچنین نیازهای حیاتی رژیم اسرائیل در حوزه امنیت انرژی شده است.
۲. علی امیدی و مصطفی خیری (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل بر امنیت ملی ایران»، به این نتیجه دست یافته‌اند که مقامات جمهوری آذربایجان در چارچوب اختلافاتی که با ارمنستان، به ویژه در مسأله قره‌باغ دارند، به روابط با رژیم اسرائیل می‌اندیشند و در این رابطه، عمدتاً به دنبال دستیابی به ادوات و تکنولوژی‌های پیشرفته نظامی از اسرائیل و کسب حمایت لابی صهیونیستی در آمریکا برای مقابله با لابی ارمنی هستند.
۳. جوانپور هروی و جعفری فر (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «عوامل مؤثر بر همگرایی اسرائیل و جمهوری آذربایجان (۲۰۱۷-۱۹۹۱)»، به این نتیجه دست یافته‌اند که همکاری نظامی، اهمیت ژئوپلیتیکی و وجود ذخایر انرژی و یهودیان آذربایجان سبب ساز نزدیکی روابط رژیم صهیونیستی با یان کشور بوده است.
۴. علیرضا پناهی و اقبال امیری (۱۳۹۴)، در اثری با عنوان «تأثیرات حضور اسرائیل در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی ایران»، به این نتیجه رسیده‌اند که گرایش دولت آذربایجان به تعامل گسترده با رژیم اسرائیل باعث افزایش ضعف ساختارهای

ناموزون اقتصادی و سیاسی داخلی آذربایجان و نفوذ آنها در این کشور و عملاً همسایگی دشمن استراتژیک با ایران خواهد شد.

۵. محسن کرمی و داوود نظریور (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان «منابع نفت و گاز جمهوری آذربایجان، تحرکات انرژی اسرائیل و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، ضمن تمرکز به ابعاد اقتصادی نفوذ رژیم صهیونیستی بر شریان‌های اقتصادی آذربایجان بخصوص نفت و گاز، تجارت اسرائیل و دولت باکو را باعث برهم خوردن بخشی از امنیت اقتصادی و ملی ایران می‌دانند.

۶. شامخال آبی‌اف (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «روابط بین آذربایجان و اسرائیل: مشارکتی غیر دیپلماتیک اما راهبردی»، ضمن بررسی ابعاد روابط پنهانی رژیم صهیونیستی با آذربایجان از تلاش این رژیم برای قرار گرفتن در میان قدرت‌های هژمون منطقه با گسترش ارتباط با آذربایجان پرده بر می‌دارد.

آنچه مقاله حاضر را از سایر مقالات بالا مجزا می‌کند عبارتند از: ۱- کاربست یافتن تئوری دکترین پیرامونی جدید و استفاده از رویکرد آزمون نظریه با مورد؛ ۲- پردازش آخرین تنش‌ها و اختلافات میان آذربایجان و ایران؛ ۳- تحلیل متن اصلی بر پایه چهار استراتژی امنیتی-اطلاعاتی، نظامی، تجاری-اقتصادی و سیاست خارجی رژیم صهیونیستی و چگونگی حساسیت ایران نسبت به این موارد؛ و ۴- ارائه بایسته‌ها و اولویت‌های رویکرد حفاظتی-دفاعی ایران.

۲- روش پژوهش

به لحاظ روشی پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی با رویکرد «انطباق نظریه با مورد» و «آزمون نظریه با مورد» است. جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز در این تحقیق به شیوه‌اسنادی (کتابخانه‌ای و فیش‌برداری)، استفاده از آثار، پژوهش‌ها و مقالات موجود در اینترنت و خبرگزاری‌ها و گزارشات علمی معتبر است. علاوه بر این، این پژوهش از منظر هدف، کاربردی است، زیرا با نتایجی که از طریق آن بدست می‌آید می‌توان ضمن کسب آگاهی از ریشه‌های رفتار معنادار رژیم صهیونیستی در آذربایجان، از آن در جهت انتخاب بهترین رویکرد دفاعی-حفاظتی در قبال این تحول بهره‌برد.

۳- چارچوب نظری؛ دکترین اتحاد پیرامون^۱

اتحاد پیرامون یا دکترین پیرامون یک استراتژی سیاست خارجی است که بر مبنای آن رژیم صهیونیستی سعی داشت تا با کشورهای مسلمان غیر عرب در خاورمیانه، اتحاد استراتژیک نزدیکی برای مقابله با مخالفان متحد خود که در ابتدا کشورهای عربی بودند، ایجاد کند. این استراتژی اولین بار با عنوان اتحاد توسط «ریوون شیلوا^۲» نخستین رئیس موساد طراحی و به بن

1. Periphery doctrine

2. Reuven Shiloah

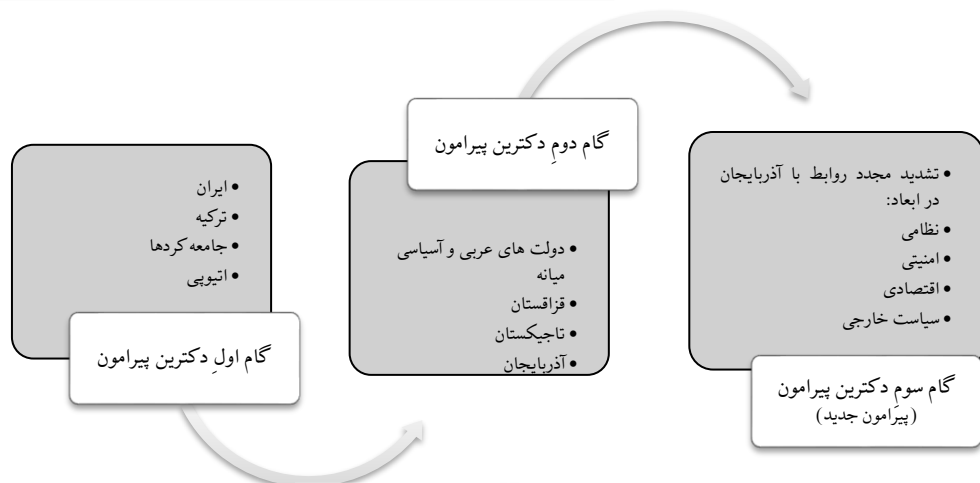
گورین^۱ ارائه شد (جاودانی مقدم، موسوی زاده، ۱۳۸۸: ۲۰۳-۲۰۴). عمدتاً هدف اولیه آن اتحاد با کشورهای چوون ترکیه، ایران قبل از انقلاب، اتیوپی و همچنین جامعه کرد در سراسر خاورمیانه مانند عراق، ایران و سوریه بود.

سرنگونی‌شاه ایران در سال ۱۹۷۹ یک شکست بزرگ برای این سیاست بود. رژیم اسلامی ایران روابط خود را با رژیم اسرائیل قطع کرد و رهبران آن بارها اسرائیل را «رژیم غیرقانونی» خواندند و حتی از نابودی آن دفاع کردند. تا پیش از این، بن‌گورین معتقد بود که عموم کشورهای عرب به‌دلایل متعدد، حتی در میان مدت با دولت وی رابطه‌ای نخواهند داشت و از نفوذ خود برای محدودکردن این حکومت در صحنه جهانی استفاده خواهند کرد. افزون بر آن امکانات و ظرفیت‌های خود به‌ویژه نفت را به‌عنوان سلاحی علیه دولت یهودی به‌کار خواهند برد؛ بنابراین از نظر او جز خروج از این بن‌بست از طریق دور زدن اعراب و برقراری پیوند با دیگر واحدهای سیاسی خارج از این محیط، چاره‌ای وجود نداشت. (الرکابی، ۱۳۹۰: ۷۷). در همین راستا، تئورسین‌های رژیم صهیونیستی پس از انقلاب اسلامی متوجه اتحاد با اعراب علیه نظام جمهوری اسلامی گردیدند. (Totten, 2016: 30-32)

نکته مهم در اینجا این است که کشورهای عربی که در این ائتلاف حضور دارند و شامل عربستان سعودی، امارات متحده عربی و عمان می‌شوند، هسته مهم و اصلی شورای همکاری خلیج فارس هستند. با گذشت زمان، رفته رفته به این ائتلاف افزوده شد؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۲۰ کشورهای امارات متحده عربی، بحرین، کردستان عراق، سودان و مراکش با امضای پیمان ابراهیم روابط خود را با اسرائیل عادی کردند. (Ramani, 2016: 2) ظاهراً رژیم صهیونیستی همچنان در حال محاصره بی سرو صدای جغرافیای ایران با رنجیرهای نامرئی ائتلاف است. به گونه‌ای که امروزه با علنی‌تر شدن روابط رژیم صهیونیستی با آذربایجان حتی پس از عملیات طوفان الاقصی، دکترین پیرامون معنای جدیدتری به خود گرفته است. به نظر می‌رسد این دکترین در گذر زمان در شاکله شکلی به شرح زیر قابل فهم است.

شکل (۱). دکترین پیرامون در گذر زمان

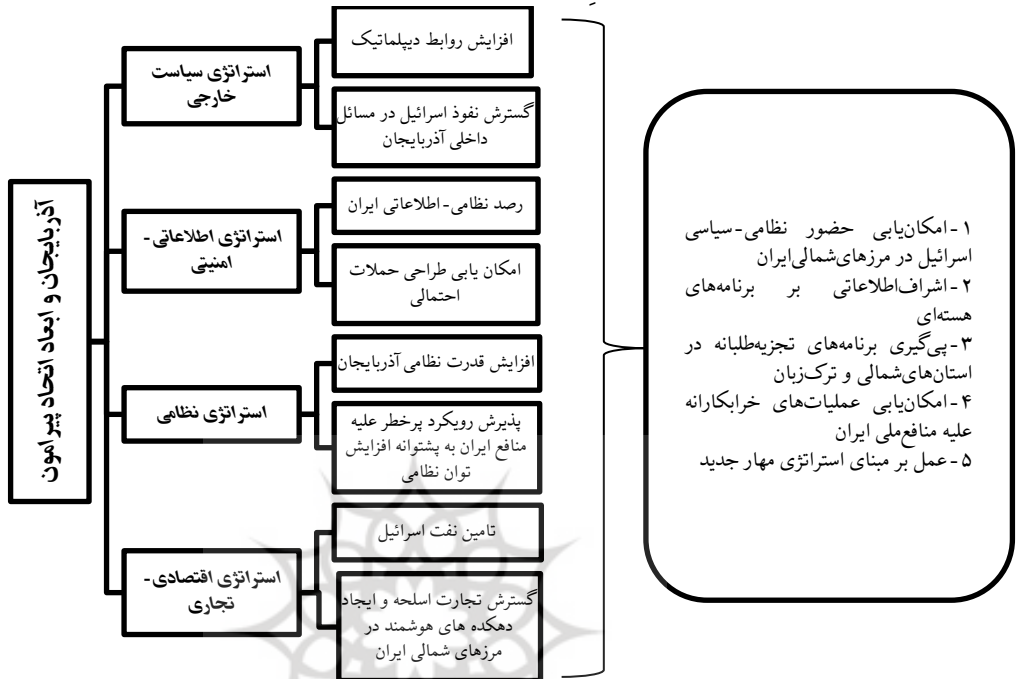
1. David Ben-Gurion

همانطور که از شکل بالا قابل فهم است در شرایط فعلی اسرائیل به دنبال تمرکز بر کشورهای آسیای میانه بخصوص آذربایجان است. در این میان به نظر می‌رسد به سبب مرز مشترک آذربایجان و ایران و اختلافات فرهنگی و سیاسی که پیشتر به آن اشاره شد، رژیم صهیونیستی حساب ویژه‌ای بر دولت و جغرافیای جمهوری آذربایجان نموده و در پرتو دکترا پیرامون اتحاد پیرامون حول چهار محور آن به شرح زیر، درصدد اتحاد بیشتر با آذربایجان و اشراف بر جغرافیای ایران برای انجام برنامه‌های راهبردی آینده خود است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نمودار (۱). مدل مفهومی ابعاد دکترین نوین اتحاد پیرامون و اهداف رژیم اسرائیل

۴- دکترین پیرامون نوین و نقش اسرائیل در رویارویی ایران و آذربایجان

۱- ۴- سیاست خارجی و دیپلماسی

راه‌های نفوذ دیپلماتیک رژیم صهیونیستی در آذربایجان به گذشته و نوع برخورد اولیه این رژیم با جمهوری تازه تاسیس آذربایجان برمی‌گردد. توضیح آنکه در ۱۸ اکتبر ۱۹۹۱ که پارلمان آذربایجان استقلال این کشور را اعلام کرد، در فاصله کوتاهی یعنی در ۲۵ دسامبر ۱۹۹۱، اسرائیل رسماً استقلال آذربایجان را به رسمیت شناخت (Nichol, 1995: 3) و در ۷ آوریل ۱۹۹۲ با این کشور روابط دیپلماتیک برقرار کرد. (Lenk, 2007: 4) به تدریج این همکاری‌ها از سطح دیپلماسی عبور نموده و حوزه نظامی را نیز دربرگرفت. به عنوان مثال در جریان مناقشه قره‌باغ که منطقه‌ای کوهستانی بین ارمنستان و آذربایجان است، اسرائیل بودجه لازم برای خرید تسلیحات توپخانه‌ای را در اختیار آذربایجان قرار داد. این نوع از همکاری فقط بخش اندکی از روابط آشکار آنها است و به نظر می‌رسد روابط پنهانی آذربایجان و رژیم صهیونیستی عمق بیشتری نیز داشته باشد. چنانچه الهام‌علی‌اف خود به صراحت رابطه کشورش با اسرائیل را به کوه یخی تشبیه نمود که «نه‌دهم آن در زیر سطح آب قرار دارد» (Perry, 2012: 2)

این اظهارات در عرصه سیاست خارجی و روابط دیپلماتیک در عمل نیز به تدریج خود را

نشان داد. به گونه‌ای که در سال ۲۰۱۰، الهام علی اف، فرمان ممنوعیت صدور روایید در فرودگاه‌های بین‌المللی این کشور را صادر کرد و اعلام نمود از این پس خارجی‌ها باید برای دریافت ویزا به نزدیکترین کنسولگری آذربایجان مراجعه کنند. اسرائیل و ترکیه تنها کشورهایی بودند که شهروندان آنها مشمول قانون جدید نمی‌شدند. (Vesti, 2012) در سال ۲۰۱۶، وزیر دفاع اسرائیل آویگدور لیبرمن^۱ از مواضع آذربایجان در درگیری‌های ارمنی-آذربایجانی ۲۰۱۶ حمایت کرد و آن را «کاملاً موجه» خواند. علاوه بر این، لیبرمن ارمنستان را مسئول تحریک درگیری در آوریل ۲۰۱۶ دانست. (Lieberman, 2016: 2) به دنبال این حمایت‌ها در سپتامبر ۲۰۱۶ هیاتی از کنگره جهانی یهود از آذربایجان دیدن کردند. آن‌ها بارها در طول مذاکرات با الهام علی اف رئیس‌جمهور آذربایجان، به روابط «عالی» آذربایجان با اسرائیل و جامعه یهودی اشاره و به لزوم تداوم این روند تأکید کردند. (Aliyev, 2016: 3)

در اینجا اما این سؤال مطرح است که سیاست خارجی رژیم صهیونیستی و آذربایجان چه خطری برای ایران دارد. این یک واقعیت است که اسرائیل یکی از نخستین کشورهای بود که استقلال جمهوری آذربایجان را به رسمیت شناخت و در فاصله چند ماه، حکومت تازه تأسیس آذربایجان نیز به جمع کشورهای پیوست که اسرائیل را به رسمیت می‌شناسند. علاوه بر این، ارزش استراتژیکی که این دو برای یکدیگر دارند؛ موجب شد تا رابطه آذربایجان و اسرائیل روند رو به رشدی داشته باشد. در نگاه رژیم اسرائیل، آذربایجان کشور مسلمانی است که برخلاف بسیاری از کشورهای مسلمان دیگر، از رابطه با آنها ابایی ندارد. همزمان، این کشور با دولتی منفعل و حضور قابل توجه یهودیان ذی‌نفوذ، می‌توانست به شکل بالقوه به ایدئولوژی اسرائیل‌ستیز جمهوری اسلامی ایران نزدیک شود. برای جمهوری آذربایجان نیز اسرائیل از جمله رژیم‌هایی است که کمک می‌کرد این کشور خود را از سلطه مسکو رها کند و با تأمین سلاح‌های مناسب، سیاست دفاعی-امنیتی مطلوب خودش را اتخاذ نماید. از آن جمله این موارد می‌توان به تقویت قدرت نظامی آذربایجان با کمک اسرائیل برای مقابله با ارمنستان و بازپس گرفتن مناطقی که در همان نخستین سال‌های استقلال در جنگ با این کشور از دست داده بود، اشاره کرد. (Vatanka, 2021: 3)

طبیعتاً ایران هرگز از این رابطه خوشحال نبوده و نیست. اما این دولت هرگز نتوانست با ابزارهای مختص به خود، جلوی تعمیق این دوستی استراتژیک را بگیرد. آنچه برای دولت ایران مشخص است این است که اسرائیل و آذربایجان هدف مشترکِ مهار نفوذ ایران را بر مبنای تئوری «مهار جدید» که در طول تئوری اتحاد پیرامون است، در سر می‌پروراند. در این جبهه مشترک، آذربایجان مجاورت با ایران را فراهم می‌کند. هم اینک بخش از خاک آذربایجان به

1. Avigdor Lieberman

عنوان محل استقرار نیروهای نظامی اسرائیل استفاده می‌شود. در همین راستا، در فوریه ۲۰۱۲، آذربایجان قرارداد دفاعی ۱/۶ میلیاردی با اسرائیل را امضاء نمود که شامل سیستم‌های پدافند هوایی، سخت افزارهای اطلاعاتی و هواپیماهای بدون سرنشین (پهپادها) بود. دولت جمهوری آذربایجان به خوبی مطلع است که ارتباطات پنهانی و توافق‌هایش با اسرائیل، ایران را عصبانی می‌کند؛ اما پاسخ آنها این است که روابط قوی ایران با ارمنستان نیز آذربایجان را عصبانی می‌کند. (Javedanfar, 2021: 2)

۲-۴- استراتژی نظامی

همانطور که پیشتر نیز اشاره شد، روابط اسرائیل و آذربایجان از اوایل دهه ۱۹۹۰ تقویت شد. روابط راهبردی که شامل همکاری در امور تجاری و امنیتی، مبادلات فرهنگی و آموزشی و غیره بود. اما این روابط در اوت ۱۹۹۷ در سفر بنیامین نتانیاهو، نخست وزیر وقت اسرائیل به باکو وارد مرحله جدیدی شد.

جدول شماره (۱)، سفارش‌های آشکار تسلیحاتی آذربایجان از اسرائیل از سال

۲۰۰۵ تا ۲۰۲۰

تعداد	سال تحویل	سفارش‌ها
۶	۲۰۰۵	موشک‌انداز
۵۰	۲۰۰۵	موشک‌های هدایت‌شونده
۴	۲۰۰۷	پهپادهای مشاهده‌ای Aerostar
۱۰	بین سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۳	پهپادهای تاکتیکی هرمس ۴۵۰
۱۰۰	بین سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۱۰	موشک‌های ضد تانک Spike-LR
۱۰	بین سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۱	خیمپاره‌انداز ۱۲۰ میلیمتری CARDOM
۵	۲۰۱۰	تفنگ 155mm ATMOS self-propelled gun
۱۰	بین سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۲	پهپادهای مشاهده‌ای Aerostar 2010
۱	۲۰۱۶	سامانه موشکی زمین به هوای باراک MX
۴۰	۲۰۱۶	سامانه رهگیرهای Barak ER
۴۰	۲۰۱۶	رهگیرهای باراک LRAD
۵	۲۰۱۳	هواپیماهای بدون سرنشین تاکتیکی Heron
۵	۲۰۱۳	پهپادهای مشاهده‌گر و جستج‌گر
۶	بین سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۱۹	شناورهای گشت دریایی OPV-62
۶	بین سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۱۵	قایق گشت سریع Shalda
۲۵۰	بین سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۱۳	موشک‌های سطح به سطح Spike NLOS
۱۰	۲۰۱۸	تجهیزات SPEAR 120mm vehicle portable Mortar
۱۰۰	۲۰۲۰	موشک‌های سطح به زمین Spike NLOS

منبع: SIPRI database

پیش از جنگ در قره‌باغ، تخمین زده می‌شد که آذربایجان تقریباً ۱۲۰ هواپیمای بدون سرنشین تاکتیکی و ۵۰۰ پهپاد کامیکازه در اختیار داشته‌است که اکثریت قریب به اتفاق آنها اسرائیلی هستند. (Lieberman, 2016: 2) تحقیقات نشان می‌دهد که تقریباً انواع

هوایماهای بدون سرنشین اسرائیلی را می‌توان در نیروهای مسلح آذربایجان یافت. (2016:2) (Shiriyev)

همکاری‌های نظامی با این وسعت، آذربایجان را در شرایطی قرار داده‌است که بر مبنای آنها بعضاً خلاف منافع ایران عمل می‌کند. به‌عنوان مثال پس از پایان جنگ ۴۴ روزه و بر مبنای توافقنامه آتش‌بس سه‌جانبه روسیه، ارمنستان و آذربایجان؛ قرار بود نیروهای باکو و ایروان در آخرین محل حضور خود متوقف شده و از پیشروی بیشتر پرهیز کنند. اما آذربایجان بارها پیشروی‌هایی در مناطق مورد مناقشه داشته که یکی از این پیشروی‌ها به حضور در جاده ترانزیتی سوق الجیشی گوریس^۱ به کاپان^۲ و ایجاد مزاحمت برای کامیون‌ها و اتوبوس‌های عبوری ایران انجامیده است. در ابتدا ارتش این کشور ساعت‌ها جاده مذکور را مسدود کردند. در مرحله بعد با ایجاد ایست‌های بازرسی از وسایل نقلیه ایرانی حق ترانزیت دریافت شد و در نهایت کار به بازداشت و دستگیری دو راننده ایرانی کشید. علیرغم ریزنی‌های فراوان و اصرار ایران بر تمرکز بر روش‌های دوستانه و مسالمت آمیز، دولت باکو حاضر به آزادی رانندگان ایرانی نبود. علاوه بر اختلال در ارتباط ترانزیتی ایران با ارمنستان و سپس گرجستان و کشورهای اروپایی، این کشور بر ایجاد کریدوری بین نخجوان و آذربایجان از طریق خاک ارمنستان نیز اصرار دارد. (AFP, 2021:1) بدیهی است که ایران با ایجاد چنین کریدوری مخالف است، زیرا در صورت تحقق این هدف، ارتباط این دو منطقه بدون نیاز به ایران ممکن بوده و این امر علاوه بر مضرات اقتصادی باعث از بین رفتن اشراف امنیتی و اطلاعاتی جمهوری اسلامی در منطقه و تسهیل فعالیت‌های دشمنان ایران همچون صهیونیست‌ها می‌شود. تا به این شکل همه چیز برای اجرای سیاست مهار جدید فراهم گردد.

۳-۴- استراتژی اطلاعاتی-امنیتی

در شرایط فعلی آنچه که در ایجاد چالش و تشدید تنش دیپلماتیک جمهوری آذربایجان با جمهوری اسلامی ایران بیش از موارد دیگر حساسیت برانگیز شده است، مسئله ورود و نفوذ قابل توجه رژیم اسرائیل در ساختار امنیتی، نظامی، سیاسی، دیپلماتیک، اطلاعاتی و دفاعی این کشور از یک سو (فرجی راد، ۱۴۰۰: ۳) و همچنین تلاش الهام علی اف برای خلق تغییر و تحولات ژئوپلیتیک در منطقه قفقاز جنوبی در امتداد تشکیل کریدور زنگه زور با نیت قطع روابط مرزی و ترانزیتی ایران و دولت ارمنستان از سوی دیگر است. هر دو مورد با مخالفت جدی و قاطع ایران روبرو شده است. اما سوالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که رژیم صهیونیستی تا چه میزان در ساختار و لایه‌های حساس دولت جمهوری آذربایجان وارد شده است؟ آیا کم و کیف این نفوذ به حدی جدی است که در آینده نزدیک جمهوری آذربایجان را در قامت یک دولت همسایه علیه

1. Goris

2. Kapan

منافع و امنیت جمهوری اسلامی ایران بدل خواهد کرد؟

آنچه مسلم است این است که در عمل و به وضوح ساختار و بافتار نظامی، امنیتی، سیاسی، دیپلماتیک و دفاعی آذربایجان هم به وسیله اسرائیل برنامه ریزی و طراحی می‌شود و هم در عمل تا حدود زیادی در اختیار این رژیم قرار گرفته است. بر مبنای همین شکل از نفوذ نیز، دولت آذربایجان در برخی از مواقع برای منافع و امنیت جمهوری اسلامی ایران خطارت و تهدیدهای بالفعلی را به وجود آورده است. (فرجی راد، ۱۴۰۰: ۳) به عنوان مثال در این رابطه شواهدی دال بر اینکه بعضی از اقدامات تروریستی مخفی و اعمال خرابکارانه پنهانی رژیم اسرائیل، بخصوص در زمینه صنایع هسته‌ای ایران، - با نگاهی اغمازی - حداقل با همکاری اطلاعاتی و امنیتی جمهوری آذربایجان به اجرا در آمده است. حتی برخی مدعی شده‌اند که «پروژه سرقت اسناد محرمانه و فوق محرمانه هسته‌ای ایران» بوسیله رژیم صهیونیستی از طریق برخی از پایگاه‌های اطلاعاتی در آذربایجان برنامه‌ریزی و یا مدیریت شده است. این ادعا اگر چه بخاطر کمبود مدارک به سختی قابل اثبات است اما برای سازمان‌های اطلاعاتی و تحلیل‌گران مسائل آسیای میانه، از نظر ژئوپلیتیکی کاملاً محتمل است، زیرا نزدیک‌ترین و همزمان امن‌ترین مکانی که می‌تواند رژیم صهیونیستی را به مراکز حساس ایران برای سرقت اسناد برساند، کشور جمهوری آذربایجان است. (Perry, 2021: 1)

موارد یاد شده در کنار این احتمال قوی که برخی از حملات پهبادی و فوق‌سری رژیم صهیونیستی علیه زیرساخت‌های تاسیسات ایران هم از مسیر جمهوری آذربایجان انجام شده است، ایران را نسبت به نفوذ اطلاعاتی این رژیم بسیار حساس نموده است. این نگرانی از طرف ایران بخاطر قدرت خاص اطلاعاتی که بدان دست یافته است، با یک رهگیری ساده ممکن شده است. بنابراین، دولت آذربایجان باید ضمن پذیرش فهم دقیق ایران از تحولات آسیای مرکزی؛ مبنی بر اینکه رژیم صهیونیستی از طریق موقعیت مناسب جغرافیایی جمهوری آذربایجان اکنون در کنار مرزهای شمال غربی ایران حضور نظامی، امنیتی، اطلاعاتی و دفاعی دارد؛ نگرانی مسئولین جمهوری اسلامی ایران را به حق بداند. از منظر دولت ایران، این شکل از حضور برای اسرائیل بسیار اهمیت دارد؛ زیرا رژیم صهیونیستی همواره به دنبال عملیاتی نمودن سیاست‌های تهاجمی و خرابکارانه علیه جمهوری اسلامی به شکل دومینویی بر مبنای تئوری «کارزای بین جنگ‌ها» است. (RFE/RL's Azerbaijani Service, 2012)

۴-۴- استراتژی تجاری-اقتصادی

واکاوی لیست شرکای تجاری جمهوری آذربایجان نشان دهنده آن است که رژیم صهیونیستی در سال‌های اخیر و حتی پس از عملیات طوفان الاقصی، در میان پنج شریک تجاری نخست آنها در زمینه تجارت اسلحه و نفت بوده است. به گونه‌ای که امروزه دولت آذربایجان اولین تأمین‌کننده نفت رژیم اسرائیل است. مطابق آمار حدود ۴۰ درصد نیاز سالیانه اسرائیل به نفت و منابع نفتی

از از طریق خط لوله‌ای باکو-جیهان در مدیریتانه تأمین می‌شود. علاوه بر این، شرکت «سوکارا» آذربایجان در اکتشاف نفت و گاز سواحل رژیم صهیونیستی مشارکت فعال دارد. اکنون حجم تجارت خارجی آنها در حدود ۴ میلیارد دلار و رژیم اسرائیل همچنین یکی از تامین‌کننده‌های اصلی تجهیزات نظامی، پزشکی، کشاورزی و تکنولوژی‌های ارتباطاتی و انرژی در جمهوری آذربایجان است. در این راستا، صهیونیست‌ها بر این نظر هستند که با توجه به رشد درآمدهای نفتی و رشد اقتصادی آذربایجان در کنار وادارت نفت، بتوانند سهم گسترده‌ای در بسترسازی‌های اقتصادی در این جمهوری داشته باشند. (Luke Tress, 2023: 2)

جدول شماره (۲)، توسعه تجارت میان اسرائیل و آذربایجان، ۲۰۱۱-۲۰۲۰ بدون

در نظر گرفتن نفت و الماس

سال	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰
میلیون دلار	۱۲۵/۸	۱۳۰	۱۰۶/۶	۱۸۵/۲	۱۳۲/۱	۲۶۶/۳	۲۰۴/۳	۱۳۹/۴	۱۱۵	۲۰۴/۴

Source: Central Bureau of Statistics, Israel

در ابعاد اقتصادی در دو دهه اخیر، نقطه عطف این نوع از کنش ارتباطی، افتتاح خط لوله باکو-تلفیس-جیهان (خط لوله BTC) در سال ۲۰۰۶ میلادی بود که نفت آذربایجان را به دریای مدیترانه می‌رساند و موجب شد تا به شکل قابل توجهی بر میزان صادرات نفت آذربایجان به اسرائیل افزوده شود و آذربایجان جایگاهی ویژه در محاسبات اقتصادی رژیم اسرائیل بیابد. (Azernews, 2019: 1) سه سال بعد نیز، شیمون پرز، رئیس‌جمهوری اسرائیل به باکو سفر کرد تا دست‌کم بخشی از این رابطه، از «شکل پنهانی» بیرون بیاید و دولت‌های منطقه بیش از گذشته با همکاری اقتصادی آنها آشنا شوند. در سال ۲۰۱۲ وقتی آویگدور لیبرمن، وزیر خارجه وقت اسرائیل گفت «آذربایجان از فرانسه برای اسرائیل مهم‌تر است» (Lyukimson, 2012: 1)، احتمالاً بخشی از همین روابط و همکاری‌های پنهانی دو کشور را در ذهن داشت. بعد از سفر پرز، روابط سیاسی و دیپلماتیک دو کشور وارد دورانی بی‌بازگشت شد که در آن، به جز همکاری‌های پنهانی، تجارت و معاملات چندین میلیارد دلاری تسلیحاتی نیز قابل شناسایی است. بر اساس محاسبات سپیری (انستیتوی تحقیقات صلح بین‌المللی در استکهلم^۲)، در فاصله سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰، اسرائیل دومین منبع تأمین تسلیحات آذربایجان بعد از مسکو بوده است. (Worldjewishcongress, 2020: 2)

در شرایط فعلی باکو در حال برنامه ریزی برای افتتاح دفتر نمایندگی تجاری در ایالت عبری در سال ۲۰۲۲ است. (Staff, 2020: 2) چنانچه این دفتر افتتاح شود، تنها چیزی که باقی

1. SOCAR

2. Stockholm International Peace Research Institute

می‌ماند این است که مشخص شود جمهوری آذربایجان در کدام یک از دو شهر-تل آویو یا اورشلیم- سفارت خود را افتتاح کند. این درحالی است که برقراری این شکل از روابط، بیشتر به نفع رژیم اسرائیل است زیرا این شکل از همکاری با آذربایجان به آنها این امکان را داده است که ادعا کنند که روابط مسالمت آمیزی با یک کشور شیعه نشین غیر عرب دارد و بر همین مبنا نیز خود را صلح طلب و ایران را مخل امنیت و ثبات در خاورمیانه و آسیای مرکزی قلمداد کند. (Swietochowski, 2002: 68-74) در نتیجه خطر انزوای صهیونیست‌ها در صحنه جهانی در حال کاهش است.

در همین راستا، اسرائیل احتمالاً آذربایجان را در استراتژی خود برای ایجاد اتحاد‌های جانبی علیه ایران حفظ خواهد کرد. آن‌ها می‌دانند که همچنین نیاز به یافتن ابزارهای جدید برای تشویق تجارت دوجانبه دارند. این مساله هدف آژانس تجاری پیشنهادی آذربایجان در اسرائیل است. در صورت افتتاح، باکو همچنین می‌تواند از پشتیبانی اسرائیل و ترکیه درباره قره باغ استفاده کند و بسترساز عادی سازی روابط بین اسرائیل و ترکیه باشد. زیرا زخم‌های حادثه کشتی مأوی مرمره^۱ ترکیه در ۳۱ مه ۲۰۱۰ - که حامل کمک‌های بشردوستانه به مردم تحت محاصره غزه در آب‌های بین‌المللی بود و طی آن ده نفر از شهروندان ترکیه کشته شدند-، هنوز بین اسرائیلی‌ها و ترک‌ها به طور کامل التیام نیافته است ((Lev Kay, 2009: 1) و اعتمادی که در دهه ۲۰۰۰ بین آنها وجود داشت کمرنگ شده است. آذربایجان به عنوان شریک ممتاز ترکیه و اسرائیل، می‌تواند روابط دو کشور را که در سال‌های اخیر رو به سردی بوده است و هر زمان که بحرانی در غزه شروع می‌شود با هم برخورد دیپلماتیک می‌کنند، اصلاح کند. امری که نتایج نهایی آن، خلاف آرمان‌های انقلاب اسلامی است. در همین رابطه نیز رئیس جمهور آذربایجان قبلاً در پایان آوریل ۲۰۲۱ اعلام کرده است که در صورت تمایل آنکارا و تل آویو آماده میزبانی نشست سه جانبه است. (Rotella, 2009: 2)

۵- بایسته‌های رویکرد دفاعی ایران

بر مبنای آنچه بیان گردید، رژیم صهیونیستی برای تأمین منافع خود طرح‌های بلندمدتی را در دست اجرا دارد که با منافع امنیتی، سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران تضاد جدی داشته و برای کشور مشکلات طولانی مدتی را ایجاد خواهند کرد. آنچه اهمیت دارد این است که ایران باید در این شرایط بایسته‌ها و اولویت‌های رویکرد دفاعی خود را به خوبی شناخته و در رأس اقدامات سیاسی، امنیتی و نظامی قرار دهد. برخی از مهمترین این موارد در ادامه به شرح زیر خواهد آمد.

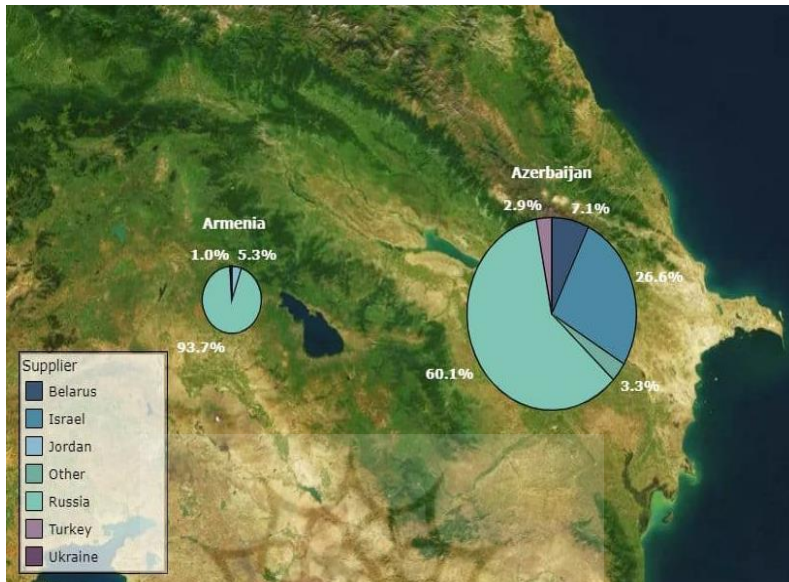
¹.Mavi Marmara

۱-۵- خودداری از انفعال و رأی زنی با روسیه

جمهوری اسلامی ایران باید مذاکره و رایزنی‌های جدی را با دولت‌های همسو با خود برای همراهی و تحقق درک مناسب از شرایط منطقه انجام دهد. در همین راستا، مهم‌ترین گام، ارتباط بیشتر با روسیه و آگاه ساختن آن از تحولات پیش‌رو است. واقع امر آن است که دولت روس در جریان جنگ ۴۴ روزه حاضر به حمایت جدی از ارمنستان نشد و در شرایط کنونی نیز در پی کنترل منابع انرژی آذربایجان است. در نظر گرفتن منافع ملی و تمرکز بر رویکردهای انحصاری باعث شده تا از طرف روسیه، امتیازهای زیادی به آذربایجان داده شود. به نظر می‌رسد تداوم این امتیازدهی و سکوت در برابر برخی اقدامات آذربایجان مانند برگزاری مکرر مانورهای نظامی و ارتباطگیری با ترکیه و رژیم صهیونیستی، باعث قدرت‌نمایی بیشتر آذربایجان خواهد شد و برای روسیه و متحدان آن تبعات ناگواری خواهد داشت. (Kucera, 2021: 3) بنابراین، ایران باید دولت روس را از تهدیدات احتمالی نگرش‌های پان‌ترکی و نوع‌گمانی‌گری آنکارا-آذربایجان و نفوذ با برنامه اسرائیل کاملاً آگاه کند و ایران نیز تا جای ممکن باید از تسلیم شدن در برابر نگرش روسی به منطقه قفقاز خودداری کند، تا بدین شکل منافع خود را تأمین کند.

رویکرد روسیه در قبال آذربایجان سینوسی است و این کنش سیاسی، بدبینی مقامات دولت‌های همراه خود را به همراه خواهد داشت. به عنوان مثال روسیه باز ماندن دالان لاپچین - که از جنگ قره‌باغ به این سو تحت کنترل نیروهای ارمنی قرار داشت و پس از توافق آتش‌بس در آخرین ساعات ۳۰ نوامبر ۲۰۲۰ ارتش جمهوری آذربایجان کنترل دوباره این شهر را به دست گرفت - را تضمین نمود. (RFE/RL, 2021: 2) این درحالی است که پیش از این از فعالیت‌هایی آذربایجان برای بستن این دالان جلوگیری کرد. اما چنین واکنشی را در قبال مسدود کردن جاده‌کاپان به گوریس نداشت که شاید علت این مساله آن باشد که روسیه بر طبق توافق سه جانبه وظیفه‌ای برای تأمین امنیت جاده‌های ترانزیتی ارمنستان ندارد، اما وظیفه این کشور برای تأمین امنیت دالان لاپچین به صراحت در توافقنامه آتش‌بس ذکر شده است. (Huseynov, 2021: 1) در واقع ابهام در بند نهم توافقنامه آتش‌بس سه جانبه که تنها به مناسبات ترانزیتی و حمل و نقل کالا بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان اختصاص دارد و اختلافات حاکمیتی دو طرف را تعیین تکلیف نشده رها کرده، از جمله عوامل اصلی تداوم تنش‌ها است. می‌توان حدس زد این ابهام به طور عمده توسط روسیه به وجود آمده تا به تداوم دخالت‌های خود در این منطقه ادامه دهد. اما روسیه باید متقاعد شود که حضور فعالش در مناسبات و تحولات قفقاز و برنامه‌های راهبردی آن نباید برخلاف منافع ملی ایران طراحی و عملی شود. به عنوان مثال بررسی تجارت تسلیحاتی روسیه نشان می‌دهد که این کشور، همزمان صادرکننده اصلی سلاح و تجهیزات نظامی به هر دو کشور آذربایجان و ارمنستان است.

نقشه شماره (۱)، انتقال تسلیحات نظامی روسیه به ارمنستان و آذربایجان از سال

Source: SIPRI Arms Transfers Database, mar 2020

دولت روسیه باید بداند که تحولات قفقاز تنها منافع ملی جمهوری اسلامی ایران را به خطر نمی‌اندازد. این تحولات در کنار قدرت گرفتن طالبان در افغانستان و افزایش دخالت پاکستان در این کشور و نیز در منطقه قفقاز، می‌تواند منجر به تهدید منافع چین و روسیه شود که منطبق بر برنامه‌های ایالات متحده و ناتو برای تضعیف این رقبای نوظهور است. در صورت ایجاد دالان زنگه‌زور راهی مطمئن و سریع برای انتقال نیروهای نظامی این کشورها و تروریست‌های مورد حمایت ترکیه و نیز عوامل وابسته به رژیم صهیونیستی به قفقاز و از این طریق به مرزهای چین و روسیه به وجود می‌آید. تحولات در مرزهای شمال غربی ایران می‌تواند تأثیر عمده‌ای بر وزن سیاسی ایران و روسیه در تحولات منطقه قفقاز و حتی فراتر از آن داشته باشد. آنچه اکنون در مرزهای شمال غربی ایران مشاهده می‌شود، شکل‌گیری یک اتحاد نامرئی بین آمریکا، ترکیه، آذربایجان، ارمنستان و رژیم صهیونیستی است و هدف‌گذاری آن ایجاد یک تغییر ژئوپولیتیک با نتایج راهبردی علیه دو کشور ایران و روسیه است.

۲-۵- تغییر سیاست خارجی با ترکیه

دولت ترکیه فعلی سیاست‌های خود را به گونه‌ای در پیش می‌گیرد که با منافع ایران در بسیاری از مواقع متضاد است. این کشور در حال سرمایه‌گذاری‌های آشکار و گسترده‌ای در آذربایجان برای افزایش نفوذ و تاثیرگذاری قومی و تحریک ترک‌های ایران برای تحقق اهداف تجزیه طلبانه و ایجاد آشوب و فتنه در سه استان شمال غربی ایران است. (euronews, 2021: 1) به

این طریق، امکان بازشدن راه نفوذ رژیم صهیونیستی به مرزهای شمالی ایران غیر ممکن نخواهد بود. در نقطه مقابل چنین رویکردی، باید ائتلاف‌سازی با رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ترکیه و منتقدان سیاست‌های تهاجمی این کشور مانند مصر، قبرس، فرانسه و هند با جدیت بیشتری دنبال شود و تا حد امکان به انفعال فعلی پایان داد. علاوه بر این، باید از ابزار رویکرد استبدادی ترکیه علیه غیر ترک زبانان استفاده نمود و به آنها تفهیم شود که با توجه به سرکوب اقوام غیر ترک و سیاست خارجی تهاجمی آن در قبال برخی از کشورهای همسایه و منطقه خاورمیانه، ظرفیت‌های زیادی برای افزایش هزینه‌های سیاسی-امنیتی این کشور وجود دارد. واکاوی جنس رفتارهای سیاسی دولت‌های آذربایجان و ترکیه نشان می‌دهد که احتمالاً آنها در شرایط کنونی تصور می‌کنند در قبال رویکرد تهاجمی خود پاسخ متقابل و مقتضی دریافت نمی‌کنند. علت این مساله گره خوردن منافع اقتصادی برخی افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها در داخل ایران با مراکز در این دو کشور و به خصوص ترکیه است که باعث ریشه دواندن تفکرات قومیتی و پان ترکی در آنها و سکوتشان در این شرایط حساس شده است.

۳-۵- افزایش قدرت نرم و رسانه‌ای ایران

واقعیت آن است که در شرایط کنونی ایران تا حدود زیادی افکار عمومی آذربایجان را در ابعاد رسانه‌ای از دست داده است. دلیل آن علاوه بر تنش‌های اخیر دو دولت، تمرکز ایران در رسانه‌های عربی ظرف چند سال اخیر است که آن را از توجه به رسانه‌های آذری زبان بازداشت. در همین راستا نیز در جنگ اخیر میان ارمنستان و آذربایجان، دولت و رسانه‌های همسوی آن، خبرهای بسیاری برای تحریک و انحراف افکار عمومی و دوقطبی ایران-آذربایجان و ترکی-ایرانی منتشر کردند؛ که متأسفانه نبود سازوکار مناسب سبب شد تصاویر غلط، غیرواقعی و خبرسازی رسانه‌های پان ترکیسم یک‌باره در رسانه‌ها و فضای مجازی کشور باز نشر شود. خبرسازی‌های کذب در مورد هدف قرار گرفتن الهام علی‌اف در زمان بازدید از نوار مرزی نمونه‌ای از این شکست رسانه‌ای است. (Aliyev, 2021: 2) بنابراین، با توجه به واقعیات موجود قطعاً باید فعالیت‌های جنگ روانی، رسانه‌ای و تبلیغاتی جمهوری اسلامی ایران چه در نشریات رسمی و رسانه‌ها و چه در اینترنت، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی بر علیه سیاست تهاجمی آذربایجان بخصوص پس از عملیات وعده صادق تشدید شود. سکوت رسانه‌ای، کم کاری و عدم حساسیت در شرایطی که عوامل اطلاعاتی و جاسوسان سازمان ترکیه، آذربایجان و رژیم صهیونیستی به دنبال شناسایی ترک زبانان هستند تا گرایش‌های قومی و تجزیه طلبانه را در آنها ایجاد کنند؛ یک سیاست اشتباه است. در شرایطی که ترک‌ها پادشاهان قبیله‌گرا، ستمگر و جنگ طلب سلسله غزنویان و دودمان سلجوقی و عثمانی را با تحریف تاریخی به عنوان «میراث جهانی» ترک‌زبانان برای شهروندان و مردم آسیای میانه تعریف می‌کنند، اصرار برخی رسانه‌ها در تحقیر پادشاهان باستانی سیاستی است که باید در شرایط کنونی مورد تجدیدنظر قرار بگیرد. با

یادآوری تمدن تاریخی ایران، آذربایجان و شهروندان آن هم به عظمت امپراتوری ایران پی می‌برند و هم جایگاه کشور خود را باز می‌یابند. (تاجیک اسماعیلی، اشرفی، بخشایشی اردستانی و الله کرم، ۱۴۰۲: ۷۷)

از طرفی نیز، باید به این دولت تفهیم نمود که رفتار غیریت‌ساز و غیردوستانه آنها در قبال ایران صرفاً ۱- حس وطن‌دوستی و ملی‌گرایی همه اقوام ایرانی و به خصوص آذری زبان‌ها را تقویت کرده؛ و ۲- تداوم چنین رویکردی دولت‌جمهوری‌اسلامی ایران را به استفاده از ظرفیت‌های مذهبی، قومیتی و سیاسی موجود در داخل این دو کشور برای وادار کردن آذربایجان به تغییر این سیاست‌های غیر منطقی و خصمانه مجبور می‌کند. (جمشیدی، فلاحی و ایدی، ۱۴۰۲: ۱۳۶) چنانکه رهبری نیز در همین زمینه به صراحت اظهار داشتند «آن کسانی که برای برادران خود چاه می‌کنند، خودشان اول در چاه می‌افتند. این حوادثی که در شمال غربی کشور ما در بعضی همسایه‌ها در جریان است، چیزهایی است که بایستی با همین منطق عدم حضور نظامی ارتش‌های بیگانه حل بشود.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۲)

۴-۵- توازن در حضور فعالانه ایران در آسیای میانه و خاورمیانه

تا پیش از تشدید تنش‌های میان آذربایجان و ایران، دولت جمهوری اسلامی ایران بخش قابل توجهی از نیروی خود را مصروف ثبات و ایجاد صلح در خاورمیانه نموده بود. این درحالی است که به نظر می‌رسد توجه بیش از حد به تحولات و مسائل روز منطقه خاورمیانه که البته اهمیت فوق العاده‌ای هم دارد؛ نباید باعث کم توجهی و غفلت مسئولین سیاسی و نظامی-امنیتی ایران از سایر مناطق و مرزهای کشور باشد. این حضور و توجه نیز باید عملگرایانه و فعالانه باشد تا به نتایج مناسب منتهی شود. پیش از این، مقامات وزارت خارجه ایران هرچند سفرهایی به ارمنستان و آذربایجان داشتند و با طرفین درگیری مذاکره کردند، اما در مسیر مذاکرات سیاسی و جهت‌دهی به آنها نقش پررنگی نداشتند و همین مسئله عاملی شد تا تنها راه استراتژیک ارتباطی میان «آذربایجان و نخجوان» که به «راه زمینی ایرانی» شهرت دارد؛ با طرح جدید آتش بس، از مناطق مهم شمالی ایران گذر کند و عملاً «این مسیر و گذرگاه استراتژیک» و «وابستگی باکو به تهران» کاهش پیدا نماید. (Defence, 2021: 1)

۴-۵- ایجاد روابط منطقی با ارمنستان

ایران در رابطه با ارمنستان باید دو رویکرد گفتگوی انتقادی و درعین حال حمایت از مواضع آن را در دستور کار خود قرار دهد. بر مبنای رویکرد اول، دولت ایران می‌بایست مذاکره و گفتگوهای انتقادی و کاملاً جدی با ارمنستان در زمینه نوع موضع‌گیری‌های اخیر این دولت داشته باشد و به صورت کاملاً صریح خواستار تقابل جدی در برابر زیاده خواهی‌های جمهوری آذربایجان گردد. به عنوان مثال، آن‌ها باید با گفتگوهای انتقادی متوجه شوند که مواضع غیرسازنده برخی مقامات این کشور - که مزاحمت‌های دولت آذربایجان برای راننده‌های ایرانی را

صرفاً چالشی میان آذربایجان و ایران می‌دانند-، قبل از ایجاد مشکل برای اقتصاد و ارتباط زمینی ایران، تمامیت ارضی و استقلال ارمنستان را تهدید خواهد کرد.

پس از انجام گفتگو و متقاعد کردن ارمنستان از خطرات احتمالی، دولت ایران باید حمایت جدی خود از مواضع ارمنستان برای حفظ مرزهای فعلی این کشور را اعلام نماید. علاوه بر این، در صورت وجود ضرورت، با انجام حمایت آشکار یا سری نظامی و اطلاعاتی از ارمنستان، هژمون و اقتدار خود را در این زمینه را به کشورهای رقیب نشان دهد. (Sofuoglu, 2020: 1) این امر حضور گسترده‌تر سیاسی، نظامی، اقتصادی و اطلاعاتی در استان سیونیک را که هم مرز با ایران است، تا حد زیادی ممکن می‌کند. چنانچه در دیدار و گفتگوی وزرای امور خارجه جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ارمنستان، آراارات میرزویان^۱ صراحتاً بیان داشت که توافق می‌کنیم که در تمامی زمینه‌های اقتصادی، تجاری و گردشگری همکاری‌ها را توسعه دهیم و تجارت و بهره‌برداری از مسیر ترانزیتی ارمنستان از موضوعات مورد توجه دو کشور است. «ما در احیای جاده ترانزیتی و مسیرهای رفت و آمد کامیون‌های دو کشور روندی را تعریف کردیم که به سرعت عملیاتی خواهد شد.» (امیر عبداللهیان، ۱۴۰۰: ۲)

۵-۶- ارسال شفاف سیگنال قدرت نظامی

مسئولین نظامی و اجرایی ایران باید به دولت آذربایجان و رژیم صهیونیستی به صراحت عنوان دارند که از آنجا که حضور رژیم صهیونیستی به تشخیص منابع اطلاعاتی ایران، ضد این کشور و منافع امنیتی-سیاسی آن است، اگر چنانچه در این راستا اقدامی عملی صورت پذیرد، ایران در هر جایی حتی در داخل جغرافیای جمهوری آذربایجان؛ حق و توان پاسخگویی به زیاده خواهی‌های اسرائیل را دارد. البته هرچند مقامات سیاسی و نظامی-امنیتی دولت ایران بارها در رسانه‌های خود اعلام کرده‌اند که پاسخ حضور پرتنش رژیم صهیونیستی در منطقه خاورمیانه و آسیای میانه را خواهد داد، اما در جنگ اخیر ارمنستان و آذربایجان و در پی همکاری اطلاعاتی آذربایجان و رژیم اسرائیل که غیرقابل انکار است، حضور ایران در عرصه‌های اطلاعاتی یا نظامی به نفع منافع خود چندان به چشم نیامد. به نظر می‌رسد همین مسأله امروزه توازن امنیتی میان ارمنستان-آذربایجان را با چالش جدی مواجه ساخته است. موضوعی که می‌تواند حتی دولت ارمنستان را راضی و یا وسوسه کند تا برای رفع توازن و تثبیت جایگاه خود، در مسیر ائتلاف با رژیم صهیونیستی قرار گیرد. بنابراین، به نظر می‌رسد ایران باید در ماجرای نخجوان هم میان نخبگان فکری و اجرایی و هم میان منافع ملی و نگاه ایدئولوژیک به یک جمع‌بندی مهم دست یابد و با ابزار ارسال سیگنال شفافیت قدرت نظامی و دیپلماسی فعال، مانع حضور بیشتر رژیم صهیونیستی در منطقه قفقاز شود. در شرایط فعلی کم هزینه‌ترین کنش عملی و حداقل اقدام

1. Ararat Samveli Mirzoyan

ضروری در این زمینه، پشتیبانی و حمایت از گروه‌های ملی‌گرای ارمنی برای اقدام امنیتی، نظامی و اطلاعاتی علیه منافع آذربایجان و رژیم صهیونیستی است. همچنین شدت دادن به نبرد سایبری و الکترونیک بر علیه این دو کشور در برخی مواقع باید در نظر گرفته شود تا ضمن افزایش قدرت بازدارندگی آنها، به این مساله واقف شوند که توانمندی جمهوری اسلامی به میزانی است که اگر اراده نماید به این دو کشور قدرت خود را نشان دهد، نیازمند اقدام صرف نظامی نیست.

۲-۵- افزایش تعاملات بین‌المللی

در عرصه بین‌الملل اتخاذ دو رویکرد اساسی می‌تواند قدرت ایران در آسیای مرکزی را افزایش دهد. اولین مورد افزایش دیپلماسی سیاسی با اتحادیه اروپا است. به نظر می‌رسد ایران باید با اتخاذ سیاستی متین و منطقی در مذاکرات هسته‌ای با دولت‌های اروپایی و نه لزوماً آمریکا، تا حد امکان از فشار تحریم‌های اقتصادی بکاهد. با رهایی از انزوای سیاسی و بین‌المللی، ایران باید توان کنشگری خود را در برابر برخی از کشورهای توسعه طلب و تهدیدگر همسایه افزایش دهد. این مسیر گرچه سخت و زمان بر است اما همینکه ایران به مذاکرات با رویکردی تهاجمی برخورد نکند این پیام را صادر نموده که آماده مذاکرات منطقی و متناسب با منافع ملی خود است. بدیهی است رقبای منطقه‌ای ایران و رژیم صهیونیستی با افزایش قدرت بازیگری و تأثیرگذاری ایران و فروکش کردن فشارهای اقتصادی، از تهدیدات احتمالی علیه ایران می‌کاهند. در نتیجه ایران نیز به تدریج این فرصت را خواهد یافت تا سیاست موازنه‌سازی میان قدرت‌های بین‌المللی را با سهولت و با استفاده از گزینه‌های بیشتر پیگیری کند.

مورد دوم توجه به سازمان همکاری شانگهای^۱ است. ایران باید از ظرفیت‌های دیپلماتیک و اطلاعاتی سازمان همکاری شانگهای استفاده کند. نگرانی‌ها و علائق چین در این حوزه باید مورد توجه جدی قرار بگیرد. چین به تازگی از فعالیت‌ها و حضور اقتصادی خود در افغانستان به واسطه نگرانی از تهدیدات تروریستی کاسته است. باید با مذاکرات دقیق به این کشور تفهیم شود که سیاست‌های توسعه طلبانه آذربایجان به تحریک رژیم صهیونیستی و تحرکات ترکیه در قفقاز و سکوت و در بعضی مواقع همراهی ضمنی روسیه، سبب‌ساز گسترش تهدیدهای تروریستی بر علیه منافع چین خواهد شد و لذا ضرورت دارد این کشور مشارکت و همراهی بیشتری با دغدغه‌های ایران در آسیای مرکزی داشته باشد.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که رژیم صهیونیستی در راستای دکترین اتحاد پیرامون نوین و تمرکز بر خطرهای ایران برای این رژیم، استراتژی اتحاد پیرامونی خود را به شکلی تغییر داده که گستره آن به دولت‌ها و سیستم‌های منطقه‌ای همسایه و همجوار ایران بخصوص جمهوری

1. Shanghai

آذربایجان منتقل شده است. در همین راستا در چارچوب ابعاد اقتصادی-تجاری، نظامی، امنیتی-اطلاعاتی و سیاست خارجی به صورت قابل توجهی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، نظامی و اطلاعاتی آذربایجان نفوذ کرده است. به نظر می‌رسد این رژیم تا حدود زیادی نیز بر مبنای تئوری «موازنه تهدید» که مکمل تئوری اتحاد پیرامون است و بر مبنای آن کشورها در مقابل دولت‌هایی که منشأ بیشترین تهدید هستند، دست به اتحاد می‌زنند؛ با کشوری چون آذربایجان به وفاق رسیده و به میزانی از همگرایی در سیاست داخلی و خارجی رسیده است. علاوه بر این، در چارچوب استراتژی «مهار جدید» و «جنگ بین کارزارها» نیز به دنبال نوع خاصی از محاصره و اعمال فشار همه جانبه بر ایران است. بنابراین برنامه راهبردی رژیم صهیونیستی در ارتباط با محیط سیاسی و امنیتی ایران، یک تهدید و خطر جدی امنیتی است. در راستای دگرترین پیرامون جدید، رژیم صهیونیستی تلاش نموده تا خطرات، اعتراضات و به طوری کلی تحولات آشوب ساز درونی و مخمل سیستم امنیتی خود را به خارج از مرزهای فلسطین اشغالی برده و در پشت آن مرزها کنترل نماید. زیرا صهیونیست‌ها در برابر ائتلاف کشورهای اسلامی و وقایع داخلی، به شدت آسیب پذیر است؛ به طوری که با هر نوع آشوبی این امکان وجود دارد که دچار مشکلات جدی سیاسی-امنیتی شوند. نفوذ اسرائیل در آذربایجان و تحریک جمهوری آذربایجان برای انجام رفتار پر خطر علیه منافع ایران در همین راستا قابل فهم است. این خطر برای ایران آن‌چنان جدی است که اگر چنانچه ایران از اشغال و انسداد مرزهای شمالی جلوگیری نکند، عملاً می‌توان مدعی بود که: ۱- همسایگی با رژیم صهیونیستی؛ ۲- هم‌جواری با جمهوری آذربایجان و سیاست هاس تجزیه طلبانه آن؛ و ۳- تحت محاصره قرار گرفتن توسط ناتو را پذیرفته؛ اما چنانچه قرار بر دفاع پیش‌دستانه باشد، چاره‌ای جز ایستادن در برابر این نقشه شوم وجود نخواهد داشت. ایران از یک طرف باید با اقدامات خود، از قبیل ارسال شفاف سیگنال نظامی، اطلاعاتی، امنیتی و حمایت از ارمنستان، خطای تحلیلی و اطلاعاتی به وجود آمده در ائتلاف باکو- آنکار- تل‌آویو را از بین برده و به آنان این معنا را انتقال دهد که در صورت انجام کنش پرخطر علیه منافع ایران در منطقه آسیای میانه، با واکنشی سخت و جدی روبه‌رو خواهند شد. از طرف دیگر باید با آذربایجان، دولت‌های اروپایی، ارمنستان و روسیه دیپلماسی فعال داشته باشد. با آذربایجان وارد مذاکره شود تا اگر روزه‌ای برای حل مشکل از این طریق وجود دارد؛ بدون صرف هزینه روابط مناسب را برقرار نماید. در غیر این صورت گفتگوی انتقادی و شفافیت در بیان خطرات احتمالی برای آنها را در دستور کار قرار دهد. با چین و دولت‌های اروپایی روابط دیپلماتیک در راستای افزایش هژمونی، رفع بحران اقتصادی و در نهایت نفوذ منطقه‌ای نباید نادیده گرفته شود. در این میان رأی زنی با روسیه و همسو کردن این کشور با منافع امنیتی-اقتصادی ایران، به گونه‌ای که در سیاست خارجی خود بخصوص در قبال آذربایجان، منافع ملی ایران را نیز در نظر داشته باشد نیز بسیار اهمیت دارد.

منابع

- امیدی، علی، و خیری، مصطفی (۱۳۹۵). تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل بر امنیت ملی ایران، مطالعات راهبردی، ۱۹ (۳)، صص ۱۳۷ - ۱۵۸.
- امیرعبداللهیان، حسین (۸ مهر ۱۴۰۰). ایران حضور و فعالیت رژیم صهیونیستی علیه امنیت ملی خود را تحمل نمی‌کند، ایرنا. <https://www.irna.ir/news/84489292>
- آبیل اف، شامخال (۱۳۹۲). روابط بین آذربایجان و اسرائیل: مشارکتی غیر دیپلماتیک اما راهبردی، ترجمه رحمت اله محمودی سوق، مطالعات منطقه‌ای، ۱۵ (۱)، صص ۴۵ - ۶۴.
- پناهی، علیرضا، و امیری، اقبال (۱۳۹۴). تأثیرات حضور اسرائیل در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی ایران، پژوهش‌های سیاسی، شماره ۱۳، صص ۳۰ - ۶۱.
- تاجیک اسماعیلی، رسول، اشرفی، اکبر، بخشایشی اردستانی، احمد، و الله کرم، عبدالحسین (۱۴۰۲). واکاوی اصول انتقام سخت در اندیشه دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای، مطالعات بیداری اسلامی، ۱۲ (۲۸)، صص ۶۹ - ۹۳.
- جمشیدی، محسن، فلاحی، سارا و ایدی، محمد (۱۴۰۲) پیامدهای نفوذ منطقه‌ای رژیم صهیونیستی بر محور نفوذ و محیط پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات بیداری اسلامی، ۱۲ (۳)، صص ۱۲۱ - ۱۴۲.
- جوانپور هروی، عزیز، و جعفری فر، احسان (۱۳۹۷). عوامل مؤثر بر همگرایی اسرائیل و جمهوری آذربایجان (۲۰۱۷-۱۹۹۱)، راهبرد سیاسی، ۲ (۵)، صص ۸۳ - ۱۰۰.
- حیدری، کیومرث (۹ مهر ۱۴۰۲). حساسیت ما به مرزهای شمال غربی افزایش یافته است، ایسنا. <https://www.isna.ir/news/1400070905670>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۱ مهر ۱۴۰۰). بیانات در مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=48783>
- رادگودرزی، معصومه (۱۳۹۵). روابط استراتژیک اسرائیل و آذربایجان: بنیادها و الزامات، سیاست جهانی، ۵ (۳)، صص ۱۸۵ - ۲۱۸.
- عاملی، سید حسن (۷ مهر ۱۴۰۰). صدای اسرائیل را از باکو می‌شنوید، نقل شده در سایت: <https://www.magiran.com/article/4223165>
- فرجی راد، عبدالرضا (۱۷ مهر ۱۴۰۰). اسرائیل و جمهوری آذربایجان، «جدی‌ترین» تهدید مشترک علیه امنیت ایران، <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2006679>
- کریمی ناوه کش، محسن، و نظریور، داوود (۱۳۹۲). منابع نفت و گاز جمهوری آذربایجان، تحرکات انرژی اسرائیل و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات منطقه‌ای، ۱۴ (۳)، صص ۴۹ - ۷۴.

AFP, (4 October 2021). Azerbaijan denies Iran's claim it is hosting Israeli military troops. <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-denies-irans-claim-it-is-hosting-israeli-military-troops/>

Aliyev, I (13 december 2016). Ilham Aliyev and Prime Minister of Israel Benjamin Netanyahu held one-on-one meeting. <https://en.president.az/articles/22032>

Azernews (14 January 2019). Azerbaijan purchases kamikaze drones from Israel. <https://www.azernews.az/business/143969.html>

Batalden, S (1997). The newly independent states of Eurasia: handbook of former Soviet republics, Greenwood Publishing Group.

Cornell, S (2005). Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus, Publisher: Taylor & Francis.

Defence (04 October 2021). Iran to help Armenia finish transit road that bypasses Azerbaijan, Monday. <https://defence.pk/pdf/threads/iran-to-help-armenia-finish-transit-road-that-bypasses-azerbaijan.725195/>

Delanoë, I (28 September 2021). Israel - Azerbaijan: an alliance in search of renewal. <https://fmes-france.org/israel-azerbaijan-an-alliance-in-search-of-renewal/>

Esfandiari, G (1 October 2021). Explainer: What's Behind Fresh Tensions On The Iran-Azerbaijan Border?. <https://www.rferl.org/a/iran-azerbaijan-military-drills-border/31488035.html>

euronews, (20 December 2021). Turkey builds a border wall to stop refugees from Afghanistan Access to the comments. <https://www.euronews.com/2021/08/20/turkey-builds-a-border-wall-to-stop-refugees-from-afghanistan>

Huseynov, V (22 September 2021). Azerbaijan Increasingly Critical of Russia's Peacekeeping Mission in Karabakh. <https://jamestown.org/program/azerbaijan-increasingly-critical-of-russias-peacekeeping-mission-in-karabakh/>

Javedanfar, M (14 October 2021). Iran's threats could strengthen Azerbaijan-Israel relations. <https://www.mei.edu/publications/irans-threats-could-strengthen-azerbaijan-israel-relations>

Kucera, J (10 Feb 2021). Visitors to Karabakh to require Russian permission. <https://eurasianet.org/visitors-to-karabakh-to-require-russian-permission>

Lenk, A (7 April 2007). 15th anniversary of Israel-Azerbaijan

- diplomatic relations. Ministry of Foreign Affairs of Israel.
<https://embassies.gov.il/Pages/IsraeliMissionsAroundTheWorld.aspx>
- Lev Kay, Y (31 May 2009). Israeli Embassy Bombing Foiled – Defense/Middle East – News – Arutz Sheva.
<https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/131627>
- Lieberman, A (6 April 2016). Azerbaijan's position in Karabakh conflict justified. <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/2515494.html>
- Luke T (2 August 2023). Azerbaijan opens first trade office in Israel to boost economic ties, <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-opens-first-trade-office-in-israel-to-boost-economic-ties/>
- Lyukimson, P (30 Apr 2012). Azerbaijan is more important for Israel than France. <https://vestnikkavkaza.net/articles/politics/26089.html>
- Nichol, James P, (1995), Diplomacy in the Former Soviet Republics. Praeger/Greenwood.
- Perry, mark, (28 March 2012). Israel's Secret Staging Ground, Foreign Policy, https://foreignpolicy.com/articles/2012/03/28/israel_s_secret_staging_ground?page=full
- Perry, M (28 March 2021). Israel's Secret Staging Ground. <https://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/>
- Ramani, S (12 September 2016), Israel Is Strengthening Its Ties With The Gulf Monarchies, The Huffington Post.
https://www.huffpost.com/entry/why-israel-is-strengthening_b_11946660
- RFE/RL (9 April 2021). Watchdog Calls On Russia To End Information 'Black Hole' In Nagorno-Karabakh.
<https://www.rferl.org/a/watchdog-calls-on-russia-to-end-information-black-hole-in-nagorno-karabakh/31195628.html>
- RFE/RL's Azerbaijani Service (13 February 2012). Azerbaijan Rejects Iran's Israel Spy Claim,
https://www.rferl.org/a/azerbaijan_rejects_irans_israel_spy_claim/24482854.html
- Rotella, S (30 May 2009). Azerbaijan seen as new front in Mideast conflict, Los Angeles Times, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2009-may-30-fg-shadow30-story.html>
- Shiriyev, Z (15 Dec 2016). Netanyahu: Israel, Azerbaijan enjoy excellent relations, <https://eurasianet.org/azerbaijan-netanyahu-visit-boosts-azerbaijani-israel-ties>

Sofuoglu, M (28 Sep 2020). What's Iran's role in the Armenia-Azerbaijan clash?. <https://www.trtworld.com/magazine/what-s-iran-s-role-in-the-armenia-azerbaijan-clash-40114>

Staff, T (30 September 2020). Azeris use Israeli-made drones as conflict escalates with Armenia. <https://www.timesofisrael.com/azeris-use-israeli-made-drones-as-conflict-escalates-with-armenia-report/amp/>

Swietochowski, T (1995). Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. Columbia University Press

Swietochowski, T (2002). Azerbaijan: The Hidden Faces of Islam, World Policy Journal, 19 (3). pp. 69-76.

Totten, Michael J. (2016), The New Arab–Israeli Alliance, World Affairs, 179 (2): 28–36.

Vatanka, A (5 October 2021). Azerbaijan and Israel's encirclement of Iran. <https://www.mei.edu/publications/azerbaijan-and-israels-encirclement-iran>

Vesti (11 March 2012). Citizens of Turkey and Israel Unaffected by New Visa Issue Law. at the Wayback Machine. Vesti.az..

Worldjewishcongress (5 April 2017). Excellent relations with Jewish community and Israel,' Azerbaijan's president tells WJC delegation. www.worldjewishcongress.org

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی